

Μνήμων

Τόμ. 5 (1975)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

JOHANNES KODER : "Ένα αγνωστό νομικό χειρόγραφο ἀπό τή Μάνη
• ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ : "Η Πάτρα όπος τὴν είδεν οἱ περιηγητές ἀπό τὸ 1204 ὡς τὸ 1500 • A. MARKOPOULOS : "Ένα χειρόγραφο ἀπό τὸ Μελένικο στή Βιβλιοθήκη John Rylands τοῦ Μάντσεστερ • ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ : "Η δομή τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας στή Θράκη
• ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ : "Ανέκδοτα κείμενα γύρω ἀπό τὸ Κίνημα τῆς 6ης Μαρτίου 1933 • ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ : Μαρτυρίες για την πώση τῆς Αναπλιόσ στους Τούρκους (9 Ιούλη 1715) • ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ : "Ο Καλαβρυτινός δάσκαλος Γρηγόριος Ιωαννίδης και ἡ Βιβλιοθήκη του
• ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΛΟΥΚΟΣ : "Ο Μεκρυγάννης προσφέρει στή βασιλίσσεια τῆς Ἀγγλίας Βικτορία τίς εἰκονογραφίες τοῦ Εικοστέανα • ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1974.

A B H N A 1 9 7 8

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1933

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.357](https://doi.org/10.12681/mnimon.357)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ. (1975). ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1933. *Μνήμων*, 5, 81–100.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.357>

ΘΑΝΟΥ ΒΕΡΕΜΗ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ

ΤΗΣ 6^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1933

Τὴν πρώτη ἑκατονταετία τοῦ ἐλεύθερου ἡλληνικοῦ κράτους οἱ ἀντιθέσεις τῶν πολιτικῶν κομμάτων, μὲ λίγες ἔξαιρέσεις, περιορίζονται σὲ ἀνταγωνισμοὺς προσωπικοτήτων, σὲ θέματα σχέσεων μὲ τὶς μεγάλες δυνάμεις, καὶ στὸ ἐπίμαχο θέμα μοναρχισμοῦ - ἀντιμοναρχισμοῦ, ποὺ δὲν ἔλαβε ὅμως ποτὲ διαστάσεις κοινωνικῆς διαμάχης. Θὰ ἥταν ἵσως μάταιο νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ ἀφορμὲς τοῦ ἔθνικοῦ διχασμοῦ, —παρὰ τὰ ἔντονα πάθη ποὺ δημιούργησε— σὲ λόγους διαφορετικοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ προκαλοῦσαν τὶς κομματικὲς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις. "Ἐτσι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μεσοπολεμικῆς πολιτικῆς ἴστορίας δεσπόζουν εἴτε οἱ ἐσωτερικὲς ἔριδες τῶν βενιζελικῶν, εἴτε οἱ ἀγῶνες τῶν δύο μεγάλων κομμάτων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἔξουσίας. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ δειτουργοῦν πάντοτε στὴν πολιτικὴ ζωὴ οἱ σχέσεις πελατείας - προστασίας, σχέσεις ποὺ δημιουργοῦν κάθετες τομὲς στὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ συνδέονται ἄτομα διαφορετικῆς κοινωνικῆς στάθμης ποὺ ἔχουν κοινὴ ὅμως ἐπιδίωξη τὴν νομὴ τῆς ἔξουσίας. Οἱ σχέσεις πελατείας - προστασίας κατακερματίζουν τὶς προσπάθειες γιὰ σωματειακὴ δργάνωση καὶ ἀμβλύνουν τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τῶν κομματικῶν προγραμμάτων καθὼς καὶ τὶς ἰδεολογικὲς τους διαφοροποιήσεις.

Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν κομμάτων στὴν ἀρχὴ συνοδευόταν συνήθως καὶ ἀπὸ εὐρύτατη ἀντικατάσταση σὲ δημόσιες θέσεις τῶν πελατῶν τοῦ ἡττημένου ἀπὸ τοὺς πελάτες τοῦ νικητῆ. "Ἐτσι μολονότι οἱ ἐπαγγελίες τῶν δύο μεγάλων παρατάξεων παρουσιάζουν, στὸν κοινωνικὸ τουλάχιστο τομέα, ἀδιόρατες διαφορές, δ ἀγώνας γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀρχῆς ἀφοροῦσε ἔνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀτόμων ποὺ κινδύνευαν νὰ χάσουν ἢ ἥλπιζαν νὰ ἀποκτήσουν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐλέγχου ἐνδές παντοδύναμου κράτους. Γιὰ τὸν λόγο

αύτό, ένω οι έκλογικες άναμετρήσεις δὲν φαίνεται νὰ έχουν συφές ίδεο-λογικό ἀντικείμενο, διεξάγονται συνήθως μὲ ἀρκετὸ φανατισμό.¹

Τὸ πραξικόπημα τῆς 6ης Μαρτίου 1933 τοῦ ἀπόστρατου στρατηγοῦ Νικολάου Πλαστήρα, τὴν ἐπομένη μιᾶς ἔκλογικῆς ἡττας τῶν βενιζελικῶν, προσφέρει ἔνα παράδειγμα ἀκραίας ἀντιδράσεως τοῦ ὁπαδοῦ μιᾶς παρατάξεως ποὺ δίσταζε νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχή. Τὸ πλαστηρικὸ πραξικόπημα, μολονότι ἡταν τόσο «παράτυπο» ὥστε ἀκόμη καὶ οἱ φίλοι τοῦ στρατηγοῦ νὰ ὑποφύγουν νὰ τὸ δικαιολογήσουν, ὥστόσο προδίδει τὴν σημασία ποὺ ἀπέδιδαν οἱ ὁπαδοὶ τῶν κομμάτων στὴν κατοχὴ τῆς κρατικῆς ἔξουσίας.

Καθὼς ἡ τελευταία τετραετία τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου (1928-1932) πλησίαζε πρὸς τὸ τέλος τῆς, οἱ ἐσωτερικὲς διχόνοιες στὸ στρατόπεδο τῶν Φιλελευθέρων αὐξάνονταν. Ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος πρόβαλε πέρα ἀπὸ τὶς πραγματικές του διαστάσεις τὸν κίνδυνο τῆς παλινορθώσεως τῆς μοναρχίας ἐλπίζοντας ὅτι ἡ κοινὴ ἀπειλὴ θὰ συσπείρωνε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τοὺς παλιοὺς ὁπαδούς του κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία του.² Τὰ σποραδικὰ φιλομοναρχικὰ δημοσιεύματα τοῦ 1931-1932 δὲν ἄλλαζαν τὸ γεγονός ὅτι δ Γεώργιος Β' δὲν εἶχε οὔτε τὶς εὐκαιρίες, ἀλλὰ οὔτε τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ πατέρα του γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὰ δικά του ἐρείσματα στὸν πολιτικὸ χῶρο. Ἀντίθετα, εἶχε ἔχθροὺς —ὅπως τοὺς βουλευτές τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος Σ. Στράτο, Μ. Κύρκο καὶ Π. Ράλλη— ἀκόμα καὶ μέσα στὸ ἴδιο στρατόπεδο τῶν ἀντιβενιζελικῶν. Στὶς ἀγγλικὲς ἔξ ἄλλου πηγὲς τῆς περιόδου δὲν βρίσκουμε ἐνδείξεις στροφῆς τῆς βρεταννικῆς πολιτικῆς ὑπὲρ τῆς παλινορθώσεως τῆς μοναρχίας. Παρὰ τὴν ἀδύνατη ὄμως θέση τοῦ μοναρχισμοῦ τὸ 1932, δ Βενιζέλος ἔξαπέλυσε μιὰ ἐκστρατεία κατὰ τῶν ἀντιπάλων του μὲ προειδοποιήσεις (21 Ιουνίου 1932) —ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ἐπιτρεπόταν στὸ Λαϊκὸ κόμμα νὰ ἔρθῃ στὴν ἔξουσία ἢν δὲν ἀναγνώριζε ἐπίσημα τὸ καθεστώς τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας— καὶ μὲ ἀπειλὲς ἐπεμβάσεως τοῦ ἀναγεννημένου Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου³ ὑπὲρ τὸν στρατηγὸ Ἀλέξανδρο Ὁθωναῖο (9 Αὐγούστου 1932).

1. Ὁ Β. Φίλιας γράφει γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ στὴν Ἐλλάδα τοῦ 19ου αἰ. : «Οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες ἀποκοινωνικοποιοῦνται μὲ τὴν ἐννοια ὅτι ἀποσυνδέονται ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ παιδονον τὸν χαρακτήρα διαμάχης γύρω ἀπὸ τὴν γυμνὴ νομὴ τῆς ἔξουσίας, θέμα καθηριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἴφῃ τῶν κομμάτων καὶ τὶς πολιτικὲς λειτουργίες γενικῶτερα». Β. Φίλιας, Κοινωνία καὶ ἔξουσία στὴν Ἐλλάδα, 1800 - 1864, Τόμ. 1, Ἀθῆνα 1974, σ. 156.

2. Γ. Δαφνῆ, Ἡ Ἐλλάς μεταξὺ τῶν δύο πολέμων, τόμ. Β', Ἀθῆνα 1955, σ. 143 - 144. Waterlow (Ἀθῆνα) πρὸς F.O., ἀρ. 236, 7 Ιουν. 1934 : F.O. 371/18393/3489/1919.

3. Μυστικὴ στρατιωτικὴ ὁργάνωση ποὺ ἔδρασε στὴν περίοδο 1923 - 24 μὲ σκοπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας.

Στὶς 30 Ὁκτωβρίου ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος Παναγῆς Τσαλδάρης, ἔθεσε προσωρινὸ τέλος στὴ διαιράχῃ ἀναγνωρίζοντας μετὰ τὶς ἐκλογὲς⁴ τὴν ἀβασίλευτη καὶ ἔξασφαλίζοντας ἔτσι τὴν διάλυση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου⁵ καὶ τὴν ψῆφο ἀνοχῆς τῶν Φιλελευθέρων προκειμένου νὰ σχηματίσῃ κυβέρνηση μειοψηφίας στὶς 5 Νοεμβρίου. Στὶς 13 Ἰανουαρίου 1933, εἴτε γιατὶ τὰ στελέχη τοῦ βενιζελισμοῦ κατάφεραν ἐπιτέλους νὰ συμφωνήσουν σὲ ἐκλογικὴ συνεργασία, εἴτε γιατὶ ὁ ὑπουργὸς στρατιωτικῶν Γεώργιος Κονδύλης εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀλλοιώνῃ ἐπικίνδυνα τὴν σύνθεση τοῦ βενιζελικοῦ στρατοῦ, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων ἀπέσυρε τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ κόμματός του καὶ ἡ κυβέρνηση Τσαλδάρη ἔπεσε.⁶

Ἡ μείωση τῆς ἐκλογικῆς δυνάμεως τῶν κατακερματισμένων βενιζελικῶν στὶς ἐκλογὲς τοῦ Σεπτεμβρίου τοὺς ἀνάγκασε νὰ συσπειρωθοῦν καὶ πάλι ὑπὸ τὸν Βενιζέλο. Ἡ συνεργασία αὐτὴ ἐνίσχυσε τὴν αὐτοπεποίθηση τῆς παρατάξεως καὶ τὴν ὁδήγησε σὲ ἅμεση ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση μὲ τὸ Λαϊκὸ κόμμα. Στὶς ἐκλογὲς τῆς 5ης Μαρτίου 1933 ἡ «Ἡνωμένη Ἀντιπολίτευσις» μὲ 527.200 ψήφους κέρδισε 136 ἔδρες, ἐνῶ ὁ «Ἐθνικὸς Συνασπισμὸς» τῶν βενιζελικῶν, ποὺ συγκέντρωσε 528.656 ψήφους, χάρη στὴν ἴδιοτυπία τοῦ πλειοψηφικοῦ συστήματος, ἔξασφάλισε μόνον 110 ἔδρες.⁷

Οταν ἡ νίκη τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως ἔγινε φανερή, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἐκλογὴ τοῦ Γεωργίου Κονδύλη, ὁ Πλαστήρας δήλωσε στὸν Βενιζέλο ὅτι σκόπευε νὰ ἐμποδίσῃ μὲ κίνημα τὴν ἀνάληψη τῆς ἔξουσίας ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ κόμμα. Ὁ φόβος τῆς παλινορθώσεως, ποὺ εἶχε καλλιεργηθῆ ἐπίμονα τὸν προηγούμενο χρόνο, καθὼς καὶ ὁ πανικὸς τῆς ἀπώλειας τῆς ἔξουσίας ὑστερα ἀπὸ δέκα σχεδὸν χρόνια βενιζελικῆς κυριαρχίας στὸ κοινοβούλιο, ἔξηγον ὡς ἔνα σημεῖο τὴν ἀπόφαση τοῦ στρατηγοῦ ὅπως καὶ τὴν ὀλιγωρία τοῦ Βενιζέλου προκειμένου νὰ τὸν ἐμποδίσῃ. Ὁ τελευταῖος,

4. Στὶς ἐκλογὲς τῆς 25ης Σεπτ. 1932 τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων κέρδισε 98 ἔδρες ἔναντι 15 τοῦ Λαϊκοῦ, 15 τῶν Προοδευτικῶν (Καφαντάρης), 8 τοῦ Ἀγροτικοῦ - Ἐργατικοῦ (Παπαναστασίου), 6 τοῦ Ἐθνικοῦ Ριζοσπαστικοῦ (Κονδύλης) καὶ 10 τοῦ Κομμουνιστικοῦ. Βλ. Δ α φ ν ἥ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 152.

5. Γ. Β ο ύ ρ ο υ, Παναγῆς Τσαλδάρης, Ἀθῆνα 1955, σ. 237 - 242.

6. British Library of Information (Νέα Ὑόρκη) πρὸς F.O., 8 Σεπτ. 1936 : F.O. 371/20390/R 5511/220/19. Βλ. καὶ ἄρθρο τοῦ N. S. K a l t c h a s στὸ *Foreign Policy Reports* XII no 12 (1 Σεπτ. 1936) σ. 147 - 148. Ramsay πρὸς Simon 19 Ἰαν. 1933 : F.O. 371/16771/C 603/399/19. Ἐπίσης βλ. αὐτόθι σχόλιο τοῦ R. M. H. Hankey (21 Ἰαν.) : «It was presumably more a love for the pork barrel than any real predilection for dictatorship that brought about the govt's downfall».

7. Δ α φ ν ἥ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 181.

σύμφωνα μὲ δική του μαρτυρία,⁸ ἀποπῆρε τὸν Πλαστήρα λέγοντάς του ὅτι δὲν ἦταν φτιαγμένος γιὰ δικτάτορας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπιρροή του ἐπάνω στὸν κινηματία ὁπαδό του γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ.⁹

Τὴν 6η Μαρτίου 1933, στὶς 5 π.μ., ὁ Πλαστήρας μπῆκε στὸ 'Υπουργεῖο Στρατιωτικῶν καὶ ἀφοῦ ἀνέλαβε, χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἀντίσταση τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ Κατεχάκη, ἄρχισε νὰ ἐκδίδῃ διαταγές πρὸς τὶς στρατιωτικὲς μονάδες τῆς χώρας. Ο Βενιζέλος ἀρνήθηκε νὰ δώσῃ στὸν Κατεχάκη τὴν ἄδεια νὰ χτυπήσῃ τὸν Πλαστήρα καὶ διόρισε ὑπουργὸ στρατιωτικῶν τὸν διοικητὴ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ Κ. Μανέτα γιὰ νὰ ἀποθαρρύνῃ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Πλαστήρα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσῃ μὲ τὰ ὅπλα. Εἰδοποιημένοι ἀπὸ τὸν Μανέτα οἱ διοικητὲς τῶν μονάδων τῆς πρωτεύουσας συγκεντρώθηκαν στὰ γραφεῖα τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ, δπου πρῶτος ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς Β' Ἐπιθεωρήσεως Στρατοῦ ἀντιστράτηγος 'Οθωναίος ἀποκήρυξε τὸ κίνημα καὶ συμβούλεψε καὶ τοὺς παρισταμένους νὰ μὴν ἀναμιχθοῦν. Μόνο ὁ συνταγματάρχης Διάμεσης ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθῇ στὴν προτροπὴ τοῦ 'Οθωναίου ὑποστηρίζοντος ὅτι εἶχε ἥδη ὑποσχεθῆ στὸν Πλαστήρα τὶς ὑπηρεσίες τοῦ Ιου συντάγματος πεζικοῦ ποὺ ἦταν ὑπὸ τὴ διοίκησή του. Οἱ ὑπόλοιποι δήλωσαν στὸν κινηματία στρατηγὸ ὅτι δὲν θὰ συμμετεῖχαν ἐνεργὰ στὸ ἔγχειρημά του. Ἀνάλογη στάση τήρησαν καὶ οἱ ἀντιστράτηγοι τοῦ 'Ανωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου, οἱ Εὐθ. Τσιμικάλης (Γενικὸς ἐπιθεωρητὴς Α' Ἐπιθεωρήσεως Στρατοῦ), Αλ. Μαζαράκης (Ἐπιθεωρητὴς Στρατιωτικῶν Σχολῶν) καὶ Θ. Μανέτας (Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ), —ὅλοι παλιοὶ βενιζελικοὶ— ὅταν ὁ Πλαστήρας ζήτησε τὴν βοήθειά τους. Ο Τσιμικάλης μάλιστα πρότεινε στὸν Βενιζέλο νὰ σχηματιστῇ κυβέρνηση ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ 'Ανωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ κρίση.¹⁰

Ἄκομη καὶ ἀν ὁ Βενιζέλος δὲν ἦταν ἀμεσα ὑπεύθυνος γιὰ τὸ κίνημα τῆς 6 Μαρτίου 1933, προσπάθησε ὅμως νὰ τὸ ἐκμεταλλευθῇ γιὰ νὰ βελτιώ-

8. 'Εφημερὶς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, (Συνεδρίαση 9η (15 Μαΐου 1933), σ. 137.

9. 'Η ἐκδοχὴ τοῦ Πλαστήρα εἶναι διαφορετική. Στὸ κείμενό του τοῦ 'Απριλίου 1934, «Διατὶ ἔκαμα τὴν ἐπανάστασι τῆς 6ης Μαρτίου» σ. 18 ('Αρχεῖο 'Αλ. Ζάννα), γράφει : «*H* 6η Μαρτίου ἀν ἔβλαψε ὡς ἔξελίχθη, ἔβλαψε μόνον τὴν Δημοκρατικὴν παράταξιν καὶ ιδίᾳ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων εἰς τοῦ δούλον ἀρχηγοῦ τὴν ἐπιμονὴν ὀφείλεται ἡ συγκατάθεσις τοῦ 'Αρχηγοῦ τοῦ κινήματος ἐκείνου νὰ δώσῃ οἰκειοθελῶς τὴν προταθεῖσαν λόσιν». Ἐπιβαρυντικὴ γιὰ τὴν στάση τοῦ Βενιζέλου είναι καὶ ἡ διηγηση τοῦ 'Αλ. Μαζαράκη - Αἰνιάνος, 'Απομνημονεύματα, 'Αθῆνα 1948, σ. 361 - 363.

10. 'Ο Βενιζέλος ἀργότερα ἰσχυρίσθηκε ὅτι ἡ ιδέα ἦταν δική του. Μαζαράκη, αὐτόθι σ. 363.

ση τὴν μετεκλογική του θέση. Παιζόντας τὸν ρόλο τοῦ μεσολαβητῆ ἀνάμεσα στὸν στασιαστὴν στρατηγὸν καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος ἐπιδίωκε παραχωρήσεις ποὺ ἔξυπηρετούσαν τὰ συμφέροντα τοῦ κόμματός του. Ἐτσι πρότεινε στὸν Τσαλδάρη Οἰκουμενικὴ Κυβέρνηση —λύση τὴν ὅποια ὁ τελευταῖος ἀπέρριψε— καὶ τέλος κυβέρνηση ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴν πλειοψηφία μὲ ἀνάθεση δῆμος τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων σὲ στρατιωτικοὺς κοινῆς ἐμπιστούσης. Ἡ λύση τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως ἀπὸ τὸ μέλη τοῦ Ἀνωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου ἐπικράτησε ὅταν ὁ Κ. Μανέτας διαβεβαίωσε τὸν Τσαλδάρη ὅτι μία σύγκρουση μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ Πλαστήρα θὰ εἴχε ἀβέβαιο ἀποτέλεσμα καὶ θὰ κόστιζε πολλὲς ζωές.

Στὸ μεταξὺ ὁ Πλαστήρας ἔκανε κατάσχεση τῶν ἐφημερίδων ποὺ ἀνακοίνωναν τὴν νίκη τοῦ Τσαλδάρη, σταμάτησε τὴν ἀναμετάδωση δῆλων τῶν τηλεγραφικῶν μηνυμάτων, διέταξε νὰ συλληφθῇ ὁ ἡγέτης τῶν Λαϊκῶν καὶ ἔξασφαλίσει ἀπὸ τὸ τηλέφωνο τὴν ὑποστήριξη πολλῶν στρατιωτικῶν μονάδων. Τὸ μεσημέρι τῆς θης Μαρτίου ἀνακοίνωσε ἐπίσημα στὸν ἐλληνικὸν λαὸν ὅτι εἴχε ἀποφασίσει νὰ ἀναλάβῃ πραξικοπηματικὰ τὴν ἔξουσία γιατὶ δὲν πίστευε πιὰ ὅτι μποροῦσε μὲ κοινοβουλευτικὴ διακυβέρνηση νὰ ἀποτραπῇ ἡ παλινόρθωση τῆς μοναρχίας καὶ ἡ ἔξαπλωση τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ο Πλαστήρας εἴχε ὡς τὴν δύση τοῦ ἥλιου ἔξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξη ἡ τὴν ἀνοχὴ δῆλων τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν μονάδων, τοῦ στόλου καὶ τῆς ἀεροπορίας, μὲ ἔξαίρεση τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγο Πετρίτη. Είχε ἐπίσης ἔξασφαλίσει τὴν ἀνοχὴ τοῦ ὑπουργοῦ Μανέτα, χάρη στὶς συμβουλὲς τοῦ Βενιζέλου γιὰ μετριοπάθεια, καὶ ἔτσι οἱ μονάδες τῶν Ἀθηνῶν ὑπάκουαν οὐσιαστικὰ στὶς διαταγὲς του. Στὶς 7 μ.μ. στρατὸς καὶ ἀστυνομία διέλυναν ἔπειτα ἀπὸ αἵματηρές συγκρούσεις διαδηλωτὲς ποὺ διαμαρτύρονταν ἐναντίον τοῦ πραξικοπήματος.

Παρὰ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὄποια ὁ Πλαστήρας κατώρθωσε νὰ ἐλέγξῃ προσωρινὰ τὰ πράγματα, σύντομα ἔγινε φανερὴ ἡ ἀπροθυμία τῆς βενιζελικῆς ἀνωτάτης ἡγεσίας τοῦ στρατοῦ νὰ συνεργασθῇ μαζί του. Ο ἴδιος ὁ Βενιζέλος διαπραγματευόταν χωρὶς τὴν συγκαταθέσή του τὸν σχηματισμὸ μιᾶς κυβερνήσεως στρατηγῶν ποὺ θὰ μεταβίβαζε τὴν ἔξουσία στὸ Λαϊκό κόμμα. Ἐτσι ὁ Βενιζέλος, μολονότι δὲν εἴχε θελήσει ἡ μπορέσει νὰ ἐμποδίσῃ τὸ κίνημα, ἦταν αὐτὸς ποὺ ἔβγαλε τὴν χώρα ἐκείνη τὴν στιγμὴ ἀπὸ τὸ πολιτικὸν ἀδιέξοδο.¹¹

Στὶς 8 μ.μ. τῆς ἵδιας ἡμέρας ὁ Πλαστήρας ἐγκατέλειπε ἀπογοητευμένος τὸ Ὑπουργεῖο, ἀφοῦ εἴχε παραδώσει, μετά ἀπὸ σύσταση τοῦ Βενιζέλου

11. Δ α φ ν ἦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 180 - 206. Β ο ύ ρ ο υ, ἔθ' ἀνωτ. σ. 301 - 314. 'Α λ. Ζ ἀ ν ν α, Νικόλαος Πλαστήρας. Τὸ «Βῆμα» (22/2/59 ἔως 22/3/59). Μ α ζ α ρ α κ η, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 303.

τὴν θέση του στὸ νέο ἀρχηγὸς τῆς κυβερνήσεως Ὁθωναῖο. Σὲ λίγο καιρὸ δικαστέλειπε κρυφὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ μὴν ἐπιστρέψῃ πρὶν ἀπὸ 11 ὀλόκληρα χρόνια. Ἡ ἀμνηστεία ποὺ ὁ Βενιζέλος εἶχε προσπαθήσει νὰ πετύχῃ γιὰ τὸν Πλαστήρα δὲν δόθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Ὁθωναίου καὶ φυσικὰ οὐτε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση Τσαλδάρη.

Ὑπάρχουν πολλὲς εἰκασίες σχετικὰ μὲ τὰ κίνητρα τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς 6ης Μαρτίου 1933. Δὲν ἀποκλείεται ἡ πρόταση τοῦ Πλαστήρα νὰ βρῆκε ἀπήχηση στὶς κρυφὲς ἐλπίδες τοῦ ἵδιου τοῦ Βενιζέλου. Στὴ συνέχεια ὅμως ἡ ἀντίδραση τοῦ Ὁθωναίου (γιὰ τὸν ὅποιο δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι συνεννοήθηκε μὲ τὸν Βενιζέλο πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη του ἄρνηση νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ κίνημα) καὶ ἀργότερα τῶν στρατηγῶν, ἔφεραν ἵσως τὸν ἥγετη τῶν Φιλελευθέρων καὶ Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως ἀντιμέτωπο μὲ τὶς εὐθύνες του γιὰ τὴν διατήρηση τῆς συνταγματικῆς τάξεως.¹² Ο Γ. Βούρος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀποφάσισε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν νομιμότητα, ὅταν ἀνακάλυψε ὅτι ἡ ἡττα τῆς παρατάξεώς του δὲν ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο εἶχε ἀρχικὰ πιστέψει. "Ετοι ἐξακριβώθηκε ὅτι οἱ βενιζελικοί, μολονότι ἔχασαν τὴν πλειοψηφία στὴν Βουλή, δὲν ἔχασαν καὶ τὴν πλειοψηφία στὴ συνέλευση τῶν δύο νομοθετικῶν σωμάτων (Βουλή, Γερουσία)."¹³

Τὰ κίνητρα τοῦ Ὁθωναίου εἶναι σαφέστερα. Καθὼς θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του τὸν ἀναμφισβήτητο ἥγετη τῶν ἐν ἐνεργείᾳ βενιζελικῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ἔβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ Πλαστήρα, μὲ τὸν ὅποιο βρισκόταν σὲ ρήξη ἀπὸ τὸ 1927, τὸν ἀνεπιθύμητο ἀπόστρατο ποὺ ἐρχόταν νὰ διασαλεύσῃ τὴ στρατιωτικὴ καθεστηκυῖα τάξη.¹⁴ Γιαυτὸ μετὰ τὸν σχημα-

12. Μολονότι τὸ κίνημα στρεφόταν ἐναντίον τῆς νομιμότητας, συνεπῶς καὶ ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου ποὺ ἦταν ὑκόμη πρωθυπουργός, ὁ τελευταῖος ἀντιμετώπισε τὸν Πλαστήρα σὰν ἀνθρωπὸ τῆς παρατάξεώς του μᾶλλον παρὰ σὰν κινηματία. "Ετοι ἀρχικὰ προσπάθησε νὰ ἔξισφαλίσῃ τὴν ἀμνήστευσή του καὶ ἀργότερα στὴ Βουλὴ θέλησε νὰ μειώσῃ τὴν ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε τὸ κίνημα, θυμίζοντας — πρὸς μεγάλη ἀγανάκτηση τῶν ἀντιβενιζελικῶν — τὶς ὑπηρεσίες ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ Πλαστήρας στὴν πατρίδα. Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Συνεδρίαση 9η, (15 Μαΐου 1933), σ. 143 - 144.

13. Β ο ὕ ρ ο υ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 303.

14. Ὁ Πλαστήρας εἶχε ματαιώσει τότε τὰ σχέδια τοῦ Ὁθωναίου νὰ ἀνατρέψῃ τὴν Οἰκουμενικὴ κυβέρνηση. Ἐνδεικτικὴ καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ Πλαστήρα ἀπέναντι στὸν Ὁθωναῖο εἶναι ἡ ἐπιστολὴ του τῆς 7ης Ιουλίου 1932, πρὸς τὸν Ἀλ. Ζάννα. ὅπου μεταξὺ ἀλλων γράφει :

«... Καὶ ἐγὼ ὡς πρὸς τὴν στάσι τοῦ Ὁθωναίου κάτι ἀντιλήφθηκα ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας καὶ ἐλεεινολόγησα τὴν στενοκεφαλά τον. Ξέρεις ἀλλως τε τὰς ἀντιλήψεις μου γιαντὸν καὶ θεωρῶ περιττὸν νὰ τὰς ἐπαναλάβω. Ἐσχάτως μάλιστα ἐγὼ — μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ στρ. Συνδέσμου — θῆσλα νὰ ἔσκαθαρίσω μιὰ πάντα τὴ θέσι μου μὲ αὐτὸν τὸν κύριον ποὺ μὲ τὴ στενοκεφαλὰ μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ μεγάλα πακά, ἀλλὰ εἰξερα δὲι θὰ ἥσσο ἀντιθέτιον γνώμης... Ἀργότερα ὅμως ἔχω σκοπὸ νὰ τὰ ἔσκαθαρίσω τὰ πράγματα

τισμὸ τῆς κυβερνήσεως τῶν «Στρατηγῶν», ὁ Ὀθωναῖος παρέλειψε σκόπιμα νὰ ἀμνηστεύσῃ τὸν Πλαστήρα ἀφήνοντάς τον ἐκτεθειμένο στὴν δίωξη τῆς κυβερνήσεως Τσαλδάρη. Τέλος ἡ ἄρνηση τῶν στρατηγῶν νὰ βοηθήσουν τὸν Πλαστήρα, παρὰ τὴν ἴδεολογικὴ τους συνάφεια, εἶναι πιθανὸν νὰ ὀφείλεται στὴν συνηθισμένη ἀπροθυμία τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν νὰ διακινδυνεύουν τὶς θέσεις τους, καὶ μάλιστα γιὰ μιὰν ἀβέβαιη ὑπόθεση.

Ο Πλαστήρας, ποὺ σύμφωνα μὲ ἀγγλικὲς ἔκτιμήσεις κινήθηκε ἀπὸ φόβο μῆπως ἐπαναληφθοῦν τὰ ἀντίποινα ἐναντίον τῶν βενιζελικῶν ποὺ ἀκολούθησαν τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1920,¹⁵ ἐπιχειρεῖ νὰ ἔξηγήσῃ ὁ ἵδιος τὴ στάση του σὲ ἔνα κείμενο ποὺ ἔγραψε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1934.¹⁶ Ἐρχίζοντας τὸ ἀπολογητικὸ του κείμενο μὲ μιὰν ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν τονίζει ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἶχε ἀποτύχει καὶ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1932 εἶχε ἀναζωπυρωθῆ ὁ παλιὸς διχασμός. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς προσπάθειες τοῦ Ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν Κονδύλη ν' ἀλλάξῃ τὴ σύνθεση τοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ σὲ σχέδια ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος ἀπὸ μέλη τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος, ποὺ περιλάμβαναν καὶ τὴν δολοφονία τοῦ ἵδιου.

«...Συναισθανόμον ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μὲ τὰ 50 % τῶν ἀπατηθέντων ἐκ δελεαστικῶν καὶ πακοήθων ὑποσχέσεων δὲν ἦτο ἄξιος νὰ ὑποστῆ τὰς συνεπείας μιᾶς ἀναρριχομένης Κυβερνήσεως. Καὶ ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χωρέσῃ εἰς τὴν λογικὴν ὅτι οἱ ψῆφοι 500 Ἀθηναίων ἥσαν ἀρκετὸι διὰ νὰ ἀποτελέσουν σεβαστὸν κριτήριον μιᾶς πραγματικῆς ἐτυμηγορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Καὶ θὰ μοῦ προβληθῇ: Μὲ ποῖον δικαίωμα ἐτόλμησα νὰ προβῶ εἰς ἔνα πραξικόπημα βίαιον καὶ ἔκνομον χωρὶς κανὸν νὰ ἔχω τὴν στιγμὴν ἐκείνην οὕτε Δημοσίαν τινὰ θέσιν; «Ε, λοιπὸν τὸ δικαίωμα ἐπίστενα καὶ πιστεύω ὅτι τὸ ἔχω περισσότερον ἀπὸ τὸν κατὰ συνθήκην Ἀρχηγὸν τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος διότι ὅταν ἐκεῖνος ἐνύσταξε, ἡμεῖς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν διεξηγάγομεν τοὺς σκληροτέρους ἀγῶνας διὰ νὰ δημιουργήσωμεν μίαν μεγαλυτέραν Ἑλλάδα καὶ ἐντιμοτέραν, διὰ νὰ χαρίσωμεν εἰς τὸν ἀσφυκτιῶντα καὶ παλαίοντα ὑπὸ σκληροτάτας συνθήκας Ἑλληνικὸν Λαόν, ἔνα βίον ἀνετάτεον καὶ ἀνθρωπινότερον...

Εἰς ὅλα αὐτὰ θὰ μᾶς ἀντιτάξουν οἱ σοφολογιώτατοι —περιφρονητικῶς

καὶ νὰ μὴ τομίζουν μερικοὶ πῶς ἔχουν τὸ Στρατὸ τσιφλίκι τους καὶ μποροῦν ὅποτε τοὺς καπνίσην νὰ τὸν ρίπτουν εἰς ἀνοήτους περιπετεία!...». (Ἀρχεῖον Ἀλ. Ζάννα). Στὴν παράθεση τῶν κειμένων διορθώθηκαν σιωπηρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη, διατηρήθηκαν δῆμοις οἱ γλωσσικὲς ἰδιοτυπίες τῆς ἐποχῆς.

15. Ramsay πρὸς F.O., 7 Μαρτ. 1933 : F.O. 371/16771/2492/399/19.

16. Δακτυλογραφημένο ἀντίγραφο τοῦ κειμένου μὲ τὸν τίτλο : «Διατὶ ἔκανα τὴν ἐπανάστασι τῆς 6ης Μαρτίου» (σελίδες 20), βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο Ἀλ. Ζάννα.

ἴσως — τὰ Συντάγματα, τοὺς θεσμούς, τὰς Λαϊκὰς ἐλευθερίας καὶ τόσα ἄλλα ποὺ ἐν ἀφθονίᾳ περιλαμβάνονται εἰς κάθε σχετικὸν σύγγραμμα μὲ τὰ πολιτικὰ συστήματα.

“Ολα αὐτὰ εἶνε καλὰ καὶ ἄγια ὅταν λειτουργοῦν καλῶς. Καὶ διὰ νὰ λειτουργῆσον καλῶς χρειάζονται διμαλάς περιστάσεις, ἀπαιτοῦν πολιτικὴν σταθερότητα καὶ διμαλότητα πολιτικοῦ βίου, ὥστε τὰ κόμματα τὰ ἀλλοληδιαδόχως ἀνερχόμενα εἰς τὴν ἔξονσίαν νὰ ἔξακολονθοῦν προάγοντα τὸ ἔργον τῆς προηγούμενης καὶ ὅχι νὰ ἔρχωνται διὰ νὰ ἀνατρέψουν ὅτι μὲ θυσίας τοῦ Λαοῦ κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἡ ἄλλη. Σήμερον δὲν ὑφίσταται ἡ περίπτωσις αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀπὸ πολλοῦ ἡ σχετικὴ διμαλότης εἰς τὸν πολιτικὸν βίον μας. Καὶ δὲν θὰ μεταβληθῇ ποτὲ ἡ καταστρεπτικὴ διὰ τὴν χώραν αὕτη κατάστασις ἐὰν δὲν μεσολαβήσῃ μία ἄλλη —ὅχι τρίτη— κατάστασις, ἀλλ᾽ εἰδικὴ κατάστασις ἡ δύοια θὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἄλλων βάσεων, παραμερίζοντα κάθε τὶ παλαιὸν καὶ ἄχοηστον.

“Ἐχομεν τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἀκόμη, διότι δὲν δύνανται νὰ μᾶς κατηγορήσοντι ὅτι ἐπεδιώξαμεν τὴν θηρίαν Μαρτίου νὰ στερήσωμεν τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν τῶν ἐλευθεριῶν του, ἀφοῦ εἶνε γνωστὸν ὅτι ἄλλοτε πανίσχυροι κατείχομεν τὴν Ἀρχὴν καὶ ὑπὸ περιστάσεις τραγικῶς δυσκόλους, καὶ ὅχι μόνον τὰς ἐλευθερίας του δὲν ἐστερήσαμεν τὸν Λαόν, ἄλλα καὶ μὲ χρηστότητα τὸν ἐκνυθρίσαμεν καὶ τέλος οἰκειοθελῶς παρεδώκαμεν τὴν ἔξονσίαν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους του.

‘Αλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν λογικὸς ἀνθρωπος νὰ φαντασθῇ ὅτι καὶ ἐγὼ καὶ οἱ συνεργάται μου, τέκνα τοῦ Λαοῦ, διελθόντα δλόκληρα ἔτη τῆς ζωῆς μας ἐν μέσῳ ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων θὰ ἔχωμεν τὴν ἀνίερον πρόθεσιν νὰ τὸν στερήσωμεν τὰς ἐλευθερίας του;

“Οχι! Τρεῖς φορές ὅχι! Εἰς ἡμᾶς τὸ αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας εἶνε περιστότερον ἀνεπτυγμένον, εἶνε αἰσθημα πραγματικόν, κυκλοφοροῦν μέσα εἰς τὸ αἷμα μας, διότι ἐλευθερίαν ἡμεῖς ἐννοοῦμεν τὴν τάξιν, δικαιοσύνην, ἀσφάλειαν, πειθαρχίαν, ἀλληλοσεβασμὸν καὶ ὅχι ἀσυνοσίαν, ἀναρχίαν, ἐκμετάλλευσιν, ἀδικίαν, καταπλεσιν, ἰσοδυναμοῦσαν μὲ τὴν χειροτέραν τυραννίδα.

Εἰς τὰς κακῶς ἐννοούμενας αὐτὰς ἐλευθερίας στηρίζονται τὰ ἄνευ ἡθικῶν ἀρχῶν κόμματα, τὰ δόπια στερούμενα κόνδους, ἵκανότητος καὶ ποδὸ παντὸς ιθύνοντος νοῦ, ὡς συμβάνει καὶ εἰς τὸ Λαϊκὸν κόμμα, ἐκμεταλλεύονται τὸν λαόν ἐν ὄνόματι αὐτῶν τῶν δῆθεν ἐλευθεριῶν, ἐνῷ πραγματικῶς τὸν καταρρίπτονταν εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνελευθέρου ἀφοῦ μόνον οἱ δλίγοι ἐπιτήδειοι τοῦ κόμματος καρποῦνται ὠφελημάτων εἰς βάρος τῶν ἄλλων ἀφελῶν.

‘Αν αὐτὰ εἶνε αἱ Λαϊκαὶ ἐλευθερίαι αἰρέτωσαν αἱ ἐλευθερίαι!

Δὲν ἐπεχειρήσαμεν λοιπὸν ἡμεῖς τὴν θηρίαν Μαρτίου διὰ νὰ προξενήσωμεν βλάβην εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ, οὔτε νὰ τοῦ στερήσωμεν τὰς ἐλευθερίας του, ἄλλα ἐτολμήσαμεν ἐν γνώσει τῶν κυρδύνων ποὺ παρουσιάζει μία τουαύ-

τη ἐντελῶς ἀπαράσκενος ἐπιχείρισις, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξωμεν ἀπὸ τὰ κακὰ μᾶς Κυβερνητικῆς ἀναρχίας, οὐδόλως διαφερούσης μᾶς τυραννίδος.

Βεβαίως διὰ τὴν πρᾶξιν μας αὐτὴν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν Λαϊκὴν ἔγκρισιν.¹⁷ Άλλα μήπως εἶχομεν αὐτὴν καὶ τὸ 1922; 'Ο Λαός ἐκ τῶν ὑστέρων μᾶς ἐπεδοκίμασεν καὶ τότε.

'Εξ ἄλλου ήμεῖς οἱ Στρατιωτικὸι ἔχομεν διάφορον νοοτροπίαν. Τὰς πράξεις μας τὰς διέπει περισσότερον ἡ λογικὴ τῆς καρδίας καὶ τῆς σκοπιμότητος καὶ δλιγόντερον ἡ λογικὴ τῶν θεωριῶν. 'Ημεῖς ἔξετάζομεν ἀνὴρ πρᾶξις δὲν εἶναι ἀνήθικος καὶ ἀνὴρ ἔξυπηρετεῖ τὸ 'Ελληνικὸν συμφέρον καὶ ἀδιαφοροῦμεν ἀνὴρ συμβιβάζεται ἡ ὅχι μὲ τὸ Σύνταγμα καὶ τὸν κειμένους Νόμους. Διότι φρονοῦμεν ὅτι ἔνα καλὸν προσγενόμενον ὅπωσδήποτε εὐκόλως καὶ εὐπροσδέκτως νομιμοποιεῖται, ἐνῶ ἔνα κακόν καὶ ἐπὶ ἀρίστον Νόμον βασιζόμενον εἰνε πάντα κακόν.

Τὰ μεγαλύτερα καὶ σπουδαιότερα ἔργα δὲν στηρίζονται πάντα ἐπὶ τῆς νομιμότητος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἡθικῆς, τὸ ὑψος τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ φθάσῃ πάντοτε δὲ Νόμος.

'Υπάρχουν περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ὠφέλιμον ἐπιβάλλεται ἡ παραβίασις τοῦ Νόμου, δόποτε τὸ παραβιάζειν καλῶς τὸν Νόμον εἶναι ἀσυγκρίτως προτιμότερον τοῦ ἀλλοῦ ἐφαρμόζειν αὐτόν.

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι τοιούτον εἴδοντς 'Αρχαὶ ἔχονται καὶ τὸν κινδύνον των. Οἱ Δημόσιοι δμως ἄνδρες δὲν ἴστανται εἰς τὸ ὑψος των ἀν ἀποφύγονταν τὸν κινδύνον. 'Οπου δ κινδυνος ἐκεῖ καὶ τὰ μεγάλα ἔργα...

'Η χώρα σήμερον ενδοίσκεται ἐσωτερικῶς εἰς ἔξαιρετικῶς δυσκόλους στιγμάς. Χρειάζονται μέτρα ἔξαιρετικά, τὰ ὅποια θὰ ἐπεκταθοῦν εἰς δλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. 'Άλλα διὰ τὰ μέτρα αὐτὰ θὰ χρειασθοῦν ἄνδρες ἔξοικειωμένοι πρὸς τὸν κινδύνον καὶ ἀπλλαγμένοι ἀπὸ τὸ ἐλάττωμα τοῦ φόβου τῶν εὐθυνῶν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς χρειάζεται δὲ θύμων νοῦς ὃς κοινὸν στήριγμα.

'Απὸ τὰς σκέψεις λοιπὸν αὐτὰς δρμώμενος, ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ὑποχρεώσεών μου πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἵς τυγχάνω εἰς τῶν κυριοτέρων ἰδρυτῶν καὶ ἀπὸ τὴν πεποίθησιν τοῦ ὅτι ἡ χώρα θὰ περιέπιπτεν εἰς χάος ἀναρχίας καὶ ἀποσυνθέσεως ἐὰν ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας παρεδίδετο ἡ Κυβερνητικής εἰς χεῖρας τῆς 'Αντιδημοκρατικῆς παρατάξεως, προέβην εἰς τὸ πραξικότημα τῆς θης Μαρτίου.

'Εντὸς δλίγων λεπτῶν τὸ ἐσκέφθην τὸ ἀπεφάσισα καὶ τὸ ἔξετέλεσα ἀνευ προηγούμενῆς προπαρασκευῆς ἢ συνεννοήσεως¹⁷, διότι ὡς γνωστὸν ἀπὸ

17. 'Ο ίσχυρισμὸς αὐτὸς ἔρχεται σὲ ἀντίφαση, δπως θὰ δοῦμε παρακάτω, μὲ τὸ περιεχόμενο ἐπιστολῆς (4 Ιουν. 1933) τῷ Ζάννᾳ πρὸς τὸν Πλαστήρα. (Βλ., κατωτ. σ. 93).

ούδένα οὕτε καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίπαλον παράταξιν ἐπιστεύετο ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν θὰ ἀπέβαινε ὑπὲρ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως...

Παρεσύρθην εἰς τὴν λόσιν ταύτην (τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀντιστρατήγων) διότι ἐπίστευσα ὅτι δικαίως οὐκέτι μετά τινας ἔβδομάδας παράδοσιν τῆς ἐξουσίας ἐκ μέρους τῶν Ἀντιστρατήγων πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἐκλογῶν σχηματισθησομένην Κυβέρνησιν καὶ δικαίως οὐκέτι μετά τινας ἔβδομάδας παράδοσιν ταύτην θὰ ἐτήρουν τὸν λόγον των καὶ τὰς πρὸς ἐμὲ προσωπικῶς δοθείσας ὑποσχέσεις περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς τάξεως καὶ παραδόσεως τῆς Ἀρχῆς μετὰ μῆνα...

“Ολα αὐτὰ μὲν ἔπεισαν νὰ συγκατατεθῶ εἰς μίαν λόσιν ὅχι διότι τὴν ἐπεδοκίμαζα, ἀλλὰ διότι ἐφρόνονν ὅτι διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀντιστρατήγων παρείχετο ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ νὰ κατασιγάσουν τὰ ἐξημμένα πνεύματα τῶν πολιτικῶν παρατάξεων, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ δοθῇ εὐκαιρία πρὸς ψύχραιμον ἐξέτασιν τῆς νέας καταστάσεως τὴν ὅποιαν ἐδημιούργησεν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν...

Καὶ ἀντὶ νὰ ἀσχοληθοῦν (οἱ στρατηγοὶ ὑπονογοί), ὡς εἶχον καθῆκον, μὲ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως καὶ νὰ τηρήσουν τὸν λόγον των ὡς πρὸς τὸ ἀκαταδίωκτον τῶν συμμετασχώντων εἰς τὸ κίνημα Ἀξ/κῶν, πανικοβληθέντες ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐφάνησαν ἀνάξιοι ὅχι μόνον νὰ ἐκτελέσουν εἰλημμένας ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἐταπείνωσαν ἑαυτοὺς καὶ τὸ Στρατιωτικὸν των γόντρων παρουσιασθέντες ἐνώπιον τῆς κοινῆς Δημοκρατικῆς γνώμης ὅχι ὡς Στρατηγοὶ καὶ “Υπουργοί”, ἀλλ' ὡς κλαυθμοίζοντες μείονακες προσπαθοῦντες διὰ παντὸς τρόπουν νὰ φανοῦν εὐχάριστοι καὶ ἐξυπηρετικοὶ εἰς τὸν μετ' ὀλίγον Κυβερνήτην Ἀρχηγὸν τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος...

Καὶ παραπαίοντες ἐπέτρεψαν ὡς Κυβέρνησις —ἀπερίγραπτος διαγωγὴ— νὰ ἀνοιχθῇ ἀνάκρουσις κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς θης Μαρτίου, ὡς εἴ νὰ μὴ ἥσαν οἱ ἕδιοι ποὺ παρέλαβαν ἀπὸ τὰς χεῖρας ἡμῶν τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐπικρατησάσης καὶ συνεπῶς δημιουργησάσης δίκαιου ἐπαναστάσεως. Καὶ ἐλησμόνησαν ὅτι ἡ ἐξουσία παρεδίδετο εἰς αὐτοὺς κατόπιν διαπραγματεύσεων, ἐγκαταλείψαντες ἀστόργως, διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς θέσεις των, συναδέλφους καὶ συμμαθητάς των ἐναντίον τῶν ὅποιων ἐπέτρεψαν καταδίωξιν καὶ προφυλάκισιν.

Οὕτω ἐξ ὑπαυτιότητος τῶν Ἀντιστρατήγων αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀφέθη ἐλεύθερον νὰ ἐκσπάσῃ τὸ παλαιὸν μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων μῆσος μὲ τὰς γνωστάς διλεθρίας συνεπείας διὰ τὴν χώραν τὰς ὅποιας ἐσκόπει τὸ κίνημα τῆς θης Μαρτίου νὰ προλαβῇ.

“Αλλὰ υπάρχονν πολλοὶ καὶ μάλιστα σοβαροὶ ἀνθρώποι ἐπιπολαίως σκεπτόμενοι νὰ ἐξάγονν ὡς συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁδεύτης αὐτῇ τῶν δύο παρατάξεων ἐγεννήθη ἔνεκα τοῦ πραξικοπήματος τῆς θης Μαρτίου. Εἶνε λάθος.”

καὶ δὲν ἐπιτοέπεται νὰ πιστεύεται ἀπὸ λογικοὺς ἀνθρώπους ζῶντας εἰς τὸν τόπον ἀντὸν παραπολονθῶντας τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ ἐρευνῶντας ἀπὸ περιωπῆς τὴν κατάστασιν. Οὐδέποτε ἡ δξύτης ἐξέλιπε καὶ ἀν ποτὲ ἐφαίνετο ὅτι ἡμβλύνθη, τοῦτο ἡτο φαινομενικόν, ὀφειλόμενον ἄλλοτε εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν τῆς ἡττημένης παρατάξεως ἐστεοδημένης καὶ Ἀρχηγῶν μὲ φυχικὴν δύναμιν καὶ κόρους, ἄλλοτε ἀπὸ τὰς ὑπερβολικὰς θωπείας τῆς νικητοίας παρατάξεως, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῆς τελευταίας Κυβερνήσεως Βενιζέλου ἔλαφον χαρακτῆρα παθολογικῆς καταστάσεως ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀδυναμία τῆς Κυβερνώσης παρατάξεως, πρᾶγμα ποῦ ἀνεξαπόρωνε εἰς τὰ βάθη τῆς φυχῆς τῶν Βασιλοφρόνων τὰς ἐλπίδας των καὶ ὑπέθαλπε ἀσβεστην τὴν ἀδιαλλαξίαν καὶ ἄλλοτε εἰς προσποίησιν διὰ νὰ εἶναι περισσότερον ἐλεύθεροι εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀνωτέρων σκοπῶν των, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔπανσαν ποτὲ νὰ ἔχονται ὡς ἀντικείμενον τὴν συντριβὴν τοῦ ἀντιπάλου Δημοκρατικοῦ Κόσμου μέχρι τελείας ἀποστυθέσεως, τὴν ἀνατοστὴν τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Βασιλείας-τυραννίδος¹⁸.

Καὶ εἶναι ἄκρως ληπτῷδὸν ὅτι ὁ πολιτικὸς Δημοκρατικὸς κόσμος κατελήφθη ἀπὸ ἕνα λίθιαργον ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον, διότι καὶ μέχρι τοῦ Ὁκτωβρίου τοῦ 1932 ἡ ἀντίπαλος παρατάξις ἤρνετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν Δημοκρατίαν.¹⁹ Άλλ’ εἶχον καὶ τὴν ἀφέλειαν νὰ πιστεύσουν ὅτι μετὰ τὴν ἐξαφνικὴν δήλωσιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος ὅτι ἀναγνωρίζει τὴν Δημοκρατίαν ἐξέλιπε πᾶς λόγος κινδύνου διὰ τὴν Δημοκρατίαν καὶ τὴν ἀφῆκαν οὕτω ἐκτεθειμένην εἰς χεῖρας Βασιλοφρόνων.

‘Ἀλήθεια δόπια δόσις ἀφελείας καὶ εὐπιστίας ἔποεπε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τοὺς Δημοκρατικοὺς ἥγετας ὥστε νὰ πιστεύσουν ὅτι ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἡτο δυνατὸν νὰ μεταβληθοῦν φρονήματα μιᾶς παρατάξεως, ἀν δχι συνυφασμένης μὲ τὴν ἐκπεσοῦσαν Δυναστείαν, τρεφούσης δμως ἀσπονδον μίσος κατ’ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχαν οἱ πρωτεργάται τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος.

Καὶ ἐπείσθησαν τόσον ὥστε ἔβλεπον ὅλως ἀβασανίστως καὶ χωρὶς καμίαν ἀνησυχίαν τὸ ἐνδεχόμενον τῆς μεταβιβάσεως τῆς Δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως εἰς χεῖρας τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος. Καὶ δχι μόνον αὐτὸ ἄλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ ἐντὸς τῆς Βούλης ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ μεγαλυτέρου Δημοκρατικοῦ κόμματος καὶ διὰ τῆς στάσεώς του ἐν γένει καὶ διὰ λόγων ἐθεώρει ὡς φυσικὸν τὸ ἐνδεχόμενον αὐτό.

‘Οποία πλάνη τῶν ἥγετῶν τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόσμου, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν οὕτω ἀποστάτευτον τὴν Δημοκρατίαν. Εἶναι πλάνη διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἐλληνικὸς Λαὸς δὲν θὰ τοὺς τὸ συγχωρήσῃ ποτέ, ἢ δὲ ἵστορία θὰ τοὺς κρίνη βαρύτατα.

18. ‘Ο Ζάννας στὴν ἐπιστολή του τῆς 4 Ιουνίου 1933 ἀρνεῖται ὅτι ὑπῆρχε τετριος κίνδυνος τότε. (Βλ. κατωτ. σ. 93).

Θὰ τοὺς κοίνη καὶ θὰ τοὺς καταδικάσῃ ἡ ἰστορία διότι οὐδεμίᾳ σοβαρὰ δικαιολογία ὑφίστατο ὥστε νὰ πεισθοῦν καὶ νὰ συζητήσουν ἀκόμη περὶ δυνατότητος τῆς προσχωρήσεως τοῦ Βασιλόφρονος κόσμου εἰς τὴν Δημοκρατίαν μετὰ τόσα ἰστορικὰ γεγονότα ποὺ ἔχωρισαν ἀθεραπεύτως τοὺς δύο κόσμους.

Ποῖος θὰ ἐπίστενε ἐὰν σήμερον ἀνήρχετο εἰς τὸ βῆμα ἔνας τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Δημοκρατικῶν κομμάτων π.χ. δ.κ. Παπαναστασίου εἴτε οἱ ἄλλοι Ἀρχηγοὶ —δὲν θὰ τὸ ἔκαμπνον βέβαια— καὶ ἐδήλωναν ὅτι δέχονται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Βασιλεία. Οὐδεὶς βεβαίως. Πῶς δύως ἡμεῖς παρεδέχθημεν μίαν ἀπλῆν δήλωσιν τῶν ἀντιπάλων; αὐτὸ τὸ δλιγώτερον ἀφέλεια ἀσυγχώρητος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ.

Ἄλλὰ ἀν δὲν ἀρκοῦν ὅλα αὐτὰ διὰ νὰ πεισθοῦν καὶ οἱ πλέον δύσπιστοι δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ παρατάξωμεν σειρὰν γεγονότων συμβάντων μετὰ τὴν 5ην Μαρτίου¹⁹, δόποτε ἡ Κυβέρνησις τῆς χώρας περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως, παρατάξεως μὲ ἐλαχίστην πλειοψηφίαν καὶ ἐν τῇ Βουλῇ μόνον καὶ ταύτην οὐχὶ ἐξ ὀλοκλήρου δμοιογενῆ. Η Κυβέρνησις αὐτὴ προέβη εἰς ἀναριθμήτους πράξεις κάθε ἄλλο παρὰ συντελούσας εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος...

Ἡ πυκνὴ ἀλληλογραφία τοῦ Πλαστήρα μὲ φίλους καὶ ὀπαδοὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα εἶναι διαφωτιστικὴ γιὰ τὶς ἀντιλήψεις μᾶς μερίδας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου σχετικὰ μὲ τὴν λειτουργία τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, τὶς σχέσεις κομμάτων καὶ πολιτικῆς ἔξουσίας, καὶ τέλος τὴν χρήση καὶ κατάχρηση τῆς ἔξουσίας αὐτῆς.

Τὰ γράμματα ποὺ παίρνει στὸ ἔξωτερικὸ καὶ ποὺ ἀναφέρονται στὸ κίνημα καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Ἱούνιο τοῦ 1933 (Αλ. Ζάννα) ὧς τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1934 (Π. Ἀργυρόπουλον). Οἱ σημαντικώτερες ἐπιστολὲς χωρίζονται σὲ δύο κατηγορίες: ὅσων κατέκριναν τὴν ἐνέργεια τοῦ Πλαστήρα ἡ τουλάχιστο τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο ἔγινε (Αλ. Ζάννας, 4 Ἱούνιου, 6 Ἰουλίου καὶ 1 Αὐγούστου 1933, Ν. Δέας 5 Ἱούνιου 1933 καὶ ἑκείνων ποὺ θεωρησαν σκόπιμο τὸ κίνημα, ἐπηρεασμένοι βέβαια καὶ ἀπὸ τὴν ὅξυνση τῶν πολιτικῶν παθῶν μετὰ τὴν ἀπόπειρα τῆς δης Ἱούνιου ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου (Γ. Μπουρδάρας 8 καὶ 22 Ἱούνιου 1933, Σ. Βενιζέλος 28 Δεκεμβρίου 1933 καὶ Π. Ἀργυρόπουλος 18 Ὁκτωβρίου 1934.²⁰

Ο Ἀλέξανδρος Ζάννας, διακεκριμένο στέλεχος τῶν Φιλελευθέρων καὶ

19. Ὁ Πλαστήρας χρησιμοποιεῖ ἐδῶ γεγονότα μεταγενέστερα γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐνέργειά του.

20. Ὁλες οἱ ἐπιστολές, μὲ ἔξαιρεση ἑκείνη τοῦ Νικολάου Δέα καὶ τὴν ἀπάντηση τοῦ Πλαστήρα (ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ πρώτου), βρίσκονται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀρχεῖο Νικολάου Πλαστήρα, (229), φάκελλος 9 (1933). Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Π. Ἀργυρόπουλου (18 Ὁκτ. 1934) βρίσκεται στὸ φάκ. 10 (1934 - 35).

στενός φίλος του Πλαστήρα, τοῦ συμπαραστεκόταν πάντοτε στὶς δύσκολες στιγμές, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔξεθετε ἀπερίφραστα τὴν γνώμη του. Στὶς 4 Ἰουνίου 1933 ἔγραφε στὸν Πλαστήρα:

Τὸ καλὸ σον γράμμα τῆς 29ης μὲ βρῆκε πράγματι ἐδῶ ἀπησχολημένο μὲ τὶς νέες ἐκλογές.²¹ Εἶναι περιττὸ βέβαια νὰ σὲ πῶ τὸ πόσο χάρηκα ποὺ βοήσκεσαι ἐκεῖ εἰς φιλικὸν περιβάλλον καὶ μὲ ὑγείαν καλῆρ.

Δὲν θέλω ἀγαπητέ μου νὰ συζητήσω τὸ παρελθόν.²² Απεδείχθη δυστυχῶς ἐκ τῶν πραγμάτων πόσον δίκαιον εἴχαμε μὲ τὸν Γεώργη (Βεντήρη), ὅταν φέραμε τὰς γνωστὰς ἀντιφρήσεις διὰ τὰ σχέδιά σου²³. Καὶ λυποῦμαι εἰλικρινὰ ποὺ δὲν βρέθηκα κοντά σον ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Εἶμαι βέβαιος πὼς θὰ σοῦ ἥμουντα χρήσιμος, γιατὶ θὰ μποροῦσες νὰ στηριχθῆς σὲ κάποιον ἄνευ ὑπολογισμοῦ, ποὺ θὰ εἴχε τὸ θάρρος νὰ σὲ πῆ τὴ γνώμη του, νὰ ἐπιμείνῃ σαντή, χωρὶς κανένα φόβο παρεξηγήσεως. "Ἄς εἶναι αὐτὰ ἀνήκονταν εἰς τὸ παρελθόν, ἀς ἔξετάσωμεν τώρα τὴ σημερινὴ κατάστασι.

"Ο Τσαλδάρης, δὲν ἔκερδισε τὶς ἐκλογὲς τῆς 5ης Μαρτίου, ἀλλὰ τῆς 6ης. Αὐτὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον.²⁴ Επειδὴ δύμας εἶναι τελείως ἀνέτοιμος καὶ ἀνεπαρκής νὰ διοικήσῃ, δὲν ἔξεμεταλλεύθη καταλλήλως τὰς περιστάσεις. Παρασυρόμενος ἄλλοτε μὲν ἀπὸ τοὺς ἀδιαλλάκτοντος ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τοὺς διαλλακτικοὺς, δὲν κατώρθωσε κανένα ἐκ τῶν ζητημάτων νὰ ἐπιλύσῃ. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κατηγορίαν κατὰ τοῦ Βενιζέλου δὲν ἔλαβε θέσιν. Προσπάθησε καὶ προσπαθεῖ ἀκόμη νὰ ἔξοικονομήσῃ τὰ πράγματα γιὰ νὰ μὴν ἀναγκασθῇ νὰ πῆ τὴν γνώμην του. "Ο Κονδύλης ἐπλένρισε δριστικὰ πλέον πρὸς τοὺς Λαϊκοὺς μὲ τὴν ἀνόητον ἀντίληψιν πὼς αὐτὸς θὰ ὑποκαταστῇ τὸν Τσαλδάρην. "Η φιλοδοξία του εἶναι τοιαύτη ὥστε εἶνε ἴκανὸς γιὰ κάθε ἀτιμίαν. Περὶ τοῦ Χατζῆ(κυριάκου) καὶ τῶν ἄλλων δὲν μιλῶ. Πάντως δύλο αὐτὸς τὸ μπονλούκι ποὺ χωρὶς ἀρχηγό, χωρὶς πειθαρχία, στὰ κουτουροῦ διοικεῖ σήμερα τὸ κράτος, δὲν εἶνε δυνατὸν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν γνώμη μου νὰ παραμείνῃ στὴν ἀρχή..."

Θὰ προσπαθήσῃ δηλαδὴ ὁ Κονδύλης νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν περιστάσεων καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ σχέδιά του. Θὰ ἐπιτύχῃ ἀραγε στὴν προσπάθειά του; Αὐτὸς κατὰ τὴν γνώμη μον ἔξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. "Ημεῖς πρέπει νὰ διατηρήσωμεν ἀπολύτως τὴν ψυχαριμίαν. Νὰ μὴν παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὸν ἀνύπαρκτον κίνδυνον τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ Βασιλέως, τὸν δύοτον ἐπιτηδείως μᾶς παρουσιάζῃ πάντοτε ὡς ἐπικείμενον, μὲ τὴν ὑστερόβουλον σκέψιν νὰ τὸν βοη-

21. Πρόκειται γιὰ τὶς συμπληρωματικὲς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τῆς 3 Ἰουλίου 1933 στὴν Θεσσαλονίκη, τὶς ὁποῖες κέρδισαν οἱ βενιζελικοὶ μειώνοντος ἔτσι τὴν διαφορά τους ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους στὴν Βουλὴ.

22. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ζάννα ὅτι σὲ προηγούμενη συζήτησή τους ὁ Πλαστήρας εἴχε σκεφθῆ τὸ ἐνδεχόμενο κινήματος ἢν οἱ βενιζελικοὶ ἔχαγαν τὶς ἐκλογές,

θήσωμεν ἐν καιρῷ, πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἀνταράκτον ἐπαναλαμβάνω, τοιούτου κινδύνου. Πρέπει νὰ τὸν ἀφίσωμεν νὰ φθαρῇ μὲ τὸ Λαϊκὸν κόμμα, νὰ μὴν τοῦ δώσωμεν καμμίαν ἴδιατέραν σημασίαν.

Γί' αὐτὸν ἡ ἐκλογὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει γιὰ τὸν τόπο μας ὑψίστη σπουδαιότητα. Ἡ ἐπιτυχία μας εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ ἀποσοβήσῃ ἀνώμαλον ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, εἴτε ὅμως ἐπίσης πιθανὸν νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν λύσιν.

Πάντως ἡμεῖς θὰ παλαιόσωμεν, θὰ κάνωμε τὸ καθῆκον μας. Ἔσν ἐξ ἄλλον πρέπει νὰ ἀναμείνης ἐκεῖ τὴν ἐξέλιξιν μὲ ἀπόλυτον ψυχραιμίαν. Λὲν πρέπει ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ προβῆς εἰς καμμίαν ἀπολύτως ἐνέργειαν. Μήν ἐκνευρίζεσαι, μὴ γράφης τὰ σχέδιά σου εἰς τὸν ἀσπόνδον φίλον σου, διότι αἱ ἐπιστολαὶ σου κυκλοφοροῦν καὶ σὲ κάνουν κακό. Πρέπει πρῶτα νὰ λησμονηθῇ τὸ κίνημα ἡ μᾶλλον νὰ δικαιωθῇ, νὰ φθαρῇ ἀκόμη τὸ Λαϊκὸν κόμμα, καὶ ἔπειτα νὰ δράσῃς. Ἡν θελήσης ἀκαίρως νὰ σπρώξῃς τὰ πρόγματα θὰ ἀποτύχῃς. Ἔνω εἶμαι βέβαιος πὼς πολὺ γρήγορα, τὰ πρόγματα θὰ λάβουν τοιαύτην τροπήν, ώστε δλόκηρος δὲ Ελληνικὸς λαὸς θὰ σὲ παρακαλέσῃ νὰ ἐπιστρέψῃς. Καὶ ἔπειδὴ αὐτὸν τὸ ἀντιλαμβάνονται οἱ Λαϊκοί ἔχεις καθῆκον ἐκεῖ ποὺ βρίσκεσαι νὰ λάβῃς μέτρα προσωπικῆς ἀσφαλείας, διότι δπως ξέρεις εἶναι ἵκανοι γιὰ τὸ κάθε τί...

Μὲ ἀδελφικὴ ἀγάπη
δικός σου, Βάτραχος
[ψευδώνυμο γιὰ νὰ παραπλανήσῃ τὶς ἀρχές].

Τὴν 1η Αύγουστου 1933 ἔγραψε ἀπὸ τὴν Θεσ/νίκη:

Ἄγαπητέ μου Ἀρχηγέ,

Ο Γεώργιος (Βεντήρης) μὲ διάβασε τὸ τελευταῖο σου γράμμα.

Εἶνε ἶσως περιττὸ νὰ σὲ ἐπαναλάβω πὼς δὲν συμφωνῶ μὲ τὶς ἀντιλήφεις σου, γιατὶ θὰ διαβάσῃς ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐπιστολή μου πρὸς τὸν κ. Προέδρο (Βενιζέλο). Ενδιαφίστως ὅμως μανθάνω πὼς αὐτὴ ἡ μοναδική σου διαίσθηση τὸ ἀλάθητο βουνήσιο ἔνστικτο!!!²³ ἐπέδρασε εὐεργετικὰ καὶ σ' ἔκαμε νὰ μὴν ἀπομακρυνθῆς τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα... (sic)

Αφισε ἀγαπητέ μου τὴν νοοτροπία τοῦ μετανάστου γιὰ τὸν ποίγκιπας, καὶ ἔλλα δλοταχῶς στὴ σκληρὸν πραγματικότητα. Ἡ δικτατορία δὲν γίνεται μὲ συμφωνίας καὶ μὲ λόγια. Εἶνε ἀποτέλεσμα ἀνάγκης, ἡ προπαρασκευῆς πολλῶν ἐτῶν μὲ σύστημα δι' ἐφαρμογὴν δρισμένον κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ προγράμματος. Καὶ στὸν τόπο μας ἥλθε πάντα ὡς ἀνάγκη, ὡς μεταβατικὴ

23. Τὸ «ἀλάθητο βουνήσιο ἔνστικτο» στὸ δόποιο ἀναφέρεται ὁ Ζάννας εἶναι ὁ πραγματισμὸς τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου ποὺ ἀποδίδουν πολὺ μεγάλη σημασία στὴ διατήρηση τῆς ἔξουσίας καὶ ἀντιμετωπίζουν μὲ ἀπόλυτη δυσπιστία τὸν πολιτικὸ ἀντίπαλο.

κατάστασις. Μήτρ σκοτίζεσαι λοιπὸν μὲθεωρεῖες καὶ μὲθεωρεῖες. Καὶ προπαντὸς μὴ δίνης προσοχὴ καὶ σημασία στὰ γράμματα μερικῶν χασομέ-
ωηδῶν, ποὺ γιὰ νὰ σὲ κολακεύσουν σὲ γράφουν ἀνοησίες.

Πρόγυματι ἡ δολοφονικὴ ἀπόπειρα, ἡ ἀποτυχία τῆς κυβερνήσεως, ἐδι-
καίωσε ἐν μέρει ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης τὸ κίνημα τῆς θης Μαρτίου, τὸ
ὅποιον ἦγὼ ἔξακολονθῶ νὰ νομίζω πὼς ἥταν ἀστοχὸν καὶ ἐπιζήμιον μὲ τὸν
τρόπον ποὺ ἔγινε. Μὲ αὐτὸς ὅμως μὴ φαντασθῆς πὼς ὅλος ὁ κόσμος ἐπιζητεῖ
τὴν δικτατορίαν σου. Κάθε ἄλλο. Ἐπιζητεῖ τὴν ἡσυχίαν του, τὴν γαλήνην.
Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος τονλάχιστον δὲν θέλουν νὰ ἀκούσουν περὶ
δικτατορίας. Ζητοῦν τὴν προστασίαν τοῦ πολιτεύματος τὴν κατοχύρωσιν αὐ-
τοῦ, τὴν ἐκκαθάρησιν τῆς καταστάσεως, τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεώς των, γι-
αντὸ δὲν θὰ εἶχαν ἀντίρρησην νὰ δεχθοῦν μιὰ προσωρινὴ δικτατορία, μιὰ ἀνώ-
μαλη μεταβατικὴ κατάστασι. Ἐσένα σὲ θεωροῦν ὡς τὸν φυσικὸν Ἀρχηγὸν
ὅλης αὐτῆς τῆς κυρήσεως, ὡς τὸν μόνον ἀσπιλὸν ἀνιδιοτελῆ στρατιώτην, εἰς
τὸν ὄποιον μποροῦν νὰ βασισθοῦν πὼς θὰ φέρῃ στὸν τόπο πάλι τὴν ὅμαλότητα,
τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν γαλήνη, ὡς τὸν ἀνθρωπὸ ποὺ δὲν θὰ τοὺς ἐκμεταλλεύθῃ.
‘Ως πολιτικόν, ὡς κοινωνικὸν μεταρρυθμιστήν, δὲν σ’ ἔγραψαν ποτέ, ὡστε
δὲν μποροῦν δικαίως βέβαια, νὰ ζητήσουν ἀπὸ σένα πράγματα ποὺ κατὰ τὴν
κοίσιν των δὲν εἶσαι ἴκανὸς νὰ καταπιεστῇς. Αὐτὰ τὰ ζητοῦν ἀπὸ τοὺς πο-
λιτικοὺς ἥγετας καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Βενιζέλον.

Τώρα ἀν τὰ πρόγυματα φθάσονταν στὸ ἀπροχώρητο καὶ ἀποδειχθῆ ἡ δι-
κτατορία ἀπαραίτητος, τότε βέβαια σὲ σένα θὰ προστρέξουν. Καὶ ἀν τότε ἀ-
τιμετωπίσης δπως πρέπει τὴν κατάστασι, ἀν ἐπιβληθῆ ὅτι τῆς ἀξίας σου, τὴν
ὅποιαν (ἐκτὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ βατράχον!!!) κανένας δὲν ἀμφιβολεῖ, τότε
βέβαια ὅλοι θὰ σὲ ἀναγνωρίσουν θέλοντας καὶ μὴ καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃς ἐκ τῶν
προτέρων προκαταβολικὰς συμφωνίας.

“Αφισέ μας λοιπὸν τώρα νὰ ἔργασθοῦμε νὰ δργανωθοῦμε καὶ ὅταν ἔλθη
ἡ ὥρα ἔχομε τότε καιρὸν γιὰ συζητήσεις. Εὐτυχῶς ἐδῶ ἡ διάθεσις πρὸς δρᾶσιν
ὑπάρχει, ὁ κόσμος ἤρχισε νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀξίαν τοῦ Τσαλδάρη καὶ τῶν
σὺν αὐτῷ, καὶ γορήγορα ἐλπίζω πὼς θὰ ἔχομε τὴν ἀπαίτουμένην εὐνοϊκὴν
ἀτμόσφαιραν. Τὸ μόνο ποὺ σὲ παρακαλῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι νὰ εἶσαι πο-
λὺ φειδωλὸς στὴν ἔξοδευσι τοῦ χαρτοῦ καὶ τῆς μελάνης! Μήτρ γράφης παρὰ
μόνον ὅταν εἶνε ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη καὶ τότε μὲ προσοχὴ. Εἶναι κοίμα χωρὶς
λόγο νὰ στερηθοῦμε ἀπὸ καλοὺς συνεργάτας.

Οἱ δικοὶ μον ὅλοι εἶναι στὴν Κηφισιά. Καὶ ἦγὼ θὰ ἀναχωρήσω τὴν. Πα-
ρασκευὴ γιατὶ τὴν Λευτέρα ἀρχίζει ἡ Βουλή. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ σὲ ξαναγράψω
ἔκτενῶς,

Σὲ φιλῶ ἀδελφικά
Βάτραχος,

•Ακολουθεῖ.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει κυρίως νὰ ἀντιληφθῆς εἶναι ὅτι δ λαὸς ποτὲ δὲν θὰ μᾶς συγχωρήσῃ νέον κίνημα ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Ἐὰν εὐδίσκετο ἐδῶ τὴν νύχτα τῆς δολοφονικῆς ἀπόπειρας καὶ τοὺς ἀνέτροπες βεβαιώσουν πὼς δ κόσμος στὴν ταραχή του μὲ ἀνακούφισι θὰ ἐδέχετο τὴν δικτατορίαν σου.

Τώρα ή ψυχολογική στιγμή παρῆλθε. Εἶμαι βέβαιος δμως πὼς αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι πάλιν θὰ μᾶς δώσουν ἀφορμὴν μολονότι ἔχουν τὸν Θεό μαζί του(ς) ἀφοῦ ἐφέτος ή ἐσοδεία εἶνε θαυμασία καὶ ή πτῶσις τοῦ δολλαρίου ὑπὲρ ἀντῶν.

Πίστεψε πὼς εἰλικρινὰ ληπτοῦμαι ποὺ διαφωνῶ πάλι μαζί σου. Ὁ Βάτραχος! δμως δ τόσον πεζός, βρίσκεται πάντα κοντά στὴν σκληρὴ πραγματικότητα καὶ ἔχει καθήκον νὰ σὲ μιλῇ μὲ δὲλη τὴν εἰλικρίνεια.

Ἄπο δὲλους τοὺς δικούς μου ἔχεις ἀπειρα. Ἔγὼ κατήντησα δ διαλλακτικώτερος δὲλων, φαντάσου λοιπὸν τί εἶνε οἱ ἄλλοι!

Πιστὸς ἐπίστης φίλος τοῦ Πλαστήρα καὶ παλιός του ὑφιστάμενος στὴν Μικρὰ Ἀσία ἦταν δ κατοπινὸς ἀντιπτέραρχος Νικόλαος Δέας. Στὶς 5 Ιουνίου 1933 διατύπωσε μὲ ἀρκετὸ σεβασμὸ ἀλλὰ καὶ δδύνη τὶς ἀπορίες του γιὰ τὸ ἀποτυχημένο κίνημα:

•Αγαπητέ μου ἀρχηγέ,

Δὲν ξέρω πῶς νὰ ἀρχίσω καὶ ποῦ νὰ τελειώσω τὸ γράμμα μου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν 5 Μαρτίου χίλια ἐρωτήματα ἔχω μέσα μου, χίλιες ἀπορίες. Γιατί, γιατί, γιατί. Ξέρω ὅτι τὸ κάθε γιατί εἶναι καὶ μιὰ στενοχώρια γιὰ σᾶς, ἀλλὰ θὰ μὲ συγχωρήσετε ποὺ θὰ σᾶς κάνω νὰ δοκιμάσετε μιά-δόνο.

Ἔγινε ή ἐπανάστασις. Γιατί; Καὶ γιατί πάνω στὴν πιὸ ἀψυχολόγητη στιγμή; Δὲν ὑπῆρξαν ἡ δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἀλλες εὐκαιρίες; Γιατί νὰ γίνη τὴν ὥρα ποὺ καὶ αὐτοὶ οἱ καλύτεροι φίλοι ἐσωτερικῶς τὴν κατεδίκασαν καὶ ἔξανέστησαν;

Ἔστω δμως ἔγινε. Τὴν κάματε μόνος, δλομόναχος, χωρὶς τὴν παραμικὴ ἐκ τῶν προτέρων δργάνωσι.... Γιατί; Ἐποεπε καὶ οἱ στενώτεροι πρὸς σᾶς νὰ βρίσκωνται ἐν ἀγνοίᾳ της; Ἐποεπε ἀρχῆθεν νὰ τοὺς δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωσις τοῦ παραμερισμοῦ των, τῆς πρὸς αὐτοὺς περιφρονήσεως καὶ ἀκαταδεξίας, ἐντύπωσις ἡ ὅποια καὶ σήμερα ἔξακολονθεῖ νὰ ὑπάρχῃ σὲ μερικούς; Ἄξιε νὰ βρεθῆτε στὴν ἀπομόνωσι στὴν ὅποια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εὑρέθητε στὸ ὑπουργ. Στρατιωτικῶν ἄνευ τοῦ ἀπαραιτήτου ἐπιτελείουν γι' αὐτὴν δὲ ἀκριβῶς τὴν αἵτια;

Καὶ γιατί μιὰ ποὺ ἔγινε, πολὺ κακὰ κατὰ τὴν γνώμη μου, γιατί νὰ σβύσῃ σὲ λίγες ἀρεσ ἡ μᾶλλον ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας; Γιὰ τὶς ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἔπειτα ἀρνήσεις τοῦ Μανέτα ἡ γιὰ τὴν ἀσυνέπεια τοῦ Ὁθωναίον; Καὶ τί περιμένατε ἀπὸ τὸν πρῶτον; Γιατί δὲ τὸ πᾶν ἀπὸ τὴν στάσι του θὰ ἔξηρτατο;

Ἐπρεπε ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ γίνη προεξόφλησις τῆς γνώμης του, ἀφ' οὗ τόσο βάρυνε στὴν ἐπανάστασι. Πᾶς δὲ τοῦ δευτέρου ἦτο δυνατὸν ἀλλοία νὰ ἔτοι μὲν τῶν ὑστέρων στάσις; Τὸ 1927, τὴν ταπείνωσί του, πᾶς μποροῦσε νὰ τὰ ξεχάσῃ; Εἴσασθε λοιπὸν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς κορυφῆς του ἐλπίδος νὰ ἐκδικηθῇ;

Αἱ ἴερεμιάδες ἀσφαλῶς δὲν ἀξέζουν οὕτε κι ἔχον θέσι. Μονάχα σᾶς στενοχωρῶ. Δὲν μπορῶ ὅμως ἀκόμα νὰ τὸ χωνέψω. Δὲν μπορῶ νὰ συνηθίσω στὴν ἰδέα ὅτι ἔλειψε ἀπὸ τὶς πρῶτες ὥρες ἡ ἀκαμψία καὶ ἡ ἀποφασιστικότης, τὰ μόνα ἀρχικὰ ἔχεγγυα ἐπιτυχίας σὲ μιὰ ἐπανάστασι, τόσο δὲ περισσότερο ποὺ ἡ δευτέρα τουλάχιστον ἰδιότης ἀποτελεῖ τὸ γνώμονά σας. Γιατί δὲν φαντάζομαι ὁ Βενιζέλος νὰ εἴναι ὁ μόνος ὑπαίτιος τῆς στάσεώς σας αὐτῆς, ὁ Βενιζέλος ὁ δοποῖος ἐπρεπε μαζὸν μὲ τὸν Τσαλδάρη νὰ ἀπομονωθῇ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή. Εἳναν ἐγένετο αὐτὸν —δικτατορία γὰρ— καὶ δὲν παρεδίδετο ἡ ἀρχή, τὴν ἵδια μέρα δλες οἱ φρονδὲς θὰ σᾶς εἰχαν ζητωκρανγάσει.

Ἐξανίσταμαι ὅσον δὲν φαντάζεσθε νὰ σᾶς νοιάθω μακρινά, νὰ ἔχετε ὄποφέρει τόσα καὶ τόσα καὶ διερωτῶμαι, ἔως πότε θὰ γίνεσθε ἡ γέφυρα ἀνικάνων πολιτικῶν; "Εως πότε αὐτὸν μὲν θὰ τὰ θαλασσώνοντ, ἵνα ἐν ἡσυχίᾳ ἔπειτα βλέπονταν σᾶς νὰ βάζετε τὸ κεφάλι στὸν ντορβᾶ; "Ιδοῦ τὸ σημερινὸν τους κατάντημα, ἔκαμαν τὸν Κονδύλη νὰ καταχειροκροτήται στὴν Βουλὴ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸν Τσαλδάρη, μὲ τὴν παρονσία του νὰ δονεῖται ἡ αἰθονσα. "Έκαμαν τὸν ἵδιον νὰ τὸν ἀγαποῦν δλοι σχεδὸν οἱ κατώτεροι ἀξ/κοί...

Μὲ ἀπειρη ἀγάπη καὶ σεβασμὸ
Νικ. Βαλίτσας

Η ἀπάντηση τοῦ Πλαστήρα πρὸς τὸν Δέα (εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες ποὺ σώζονται) γράφτηκε στὴν Μασσαλία στὶς 14 Ιουνίου 1933.

Αγαπητὲ Νίκο,

Ἐλαβα τὸ γράμμα σου καὶ σ' εὐχαριστῶ, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀπαντήσω διὰ μακρῶν εἰς αὐτό, διότι δὲν συμφωνῶ μὲ καμμίαν ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις σου καὶ συνεπῶς θὰ ἥθελα καὶ γὸ δὲν ἔρω πόσες κόλλες χαρτὶ γιὰ νὰ σοῦ ἀπαντήσω. "Ελπίζω ὅμως πολὺ γρήγορα θὰ ἀλλάξῃς καὶ σὺ γνώμη καὶ θὰ μὲ δικαιολογήσῃς. Πρέπει ὅμως νὰ ἔρως ὅτι ποέπει νὰ εἴσαι φειδωλὸς εἰς τοιούτον εἴδους κοίσεις, ὅταν δὲν ἔχης δλα τὰ δεδομένα ποῦ σὲ χρειάζονται.

1) λέγεις γιὰ τὴν ψυχολογία τῆς στιγμῆς. Μὰ πότε θέλεις νὰ γίνῃ, ὅταν θὰ ἔχωμεν ὀλόκληρο τὴ κοινὴ γνώμη μαζὸν μας; τότε δὲν εἰχαμε ἀνάγκη νὰ κάνωμε κίνημα, διότι θὰ ἐπέργναμε τὶς ἐκλογές. "Αλλως τε νομίζεις σπουδαίαν τὴν ψυχολογίαν ἐκ τῆς ἐτυμογορίας τῶν 500 γήραν τῶν Αθηνῶν; "Αλλὰ δὲν λαμβάνεις ὅπ' ὅψιν ὅταν εἴνε δυνατὸν νὰ ἔχῃς εὐνοϊκὴν τὴν ψυχολογίαν, δὲν θὰ ἔχῃς τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβληθῆς; "Ιδού λοιπὸν τὸ παράδειγμα τῆς στιγμῆς. "Η ἐγκληματικὴ ἀπόπειρα τὴν ἐδημούργησε τὴν ψυχολογίαν, πάρτε λοιπὸν

τὴν ἔξονσία; Βλέπεις λοιπὸν πόσον ἐπιπολαῖώς κρίνετε τὰ πράγματα πολλοὶ ἀπὸ σᾶς καὶ τὸ λυπηρότερον εἶνε ὅτι καὶ φανατικοὶ δημοκρατικοὶ καὶ ἀμυνῆται δὲν ἡνόησαν τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ ἡνέχθησαν καὶ ἡλίθιοι στρατηγοὶ νὰ ἀνέλθῃ ὡς Κυβέρνησις τὸ κόμμα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀναρχίας, ἐνῶ ἐγὼ εἶχα ποσφερθῆ νὰ τοὺς βγάλω ἀπὸ μιὰ δύσκολη στιγμή! Ἀλλὰ ποῦ πατριωτισμός! σκέπτονται γιὰ τὴν θεσούλα τους μόνον! ρομίζον πῶς θὰ τοὺς ἀφήσουν καὶ αὐτούς! ἀλοίμονον! Καὶ ὑστερα μοῦ λέγεις καὶ ἄλλον παραλογισμόν, ὅτι δὲν εἰδοποίησα πολλοὺς φίλους ποῦ ἐκφράζονται ἥδη τὸ παράπονον ὅτι τοὺς παρέβλεψα. Αὐτὰ εἶνε προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις. Ξέρονταν πολὺ καλὰ ὅτι δὲν εἶχα οὕτε 1 ἐπὶ 1000 ὅπ' ὅψιν πῶς θὰ χάναμε τὶς ἐκλογὲς καὶ ὅτι θὰ ἔκανα κίνημα ἀποφασισθὲν ἐντὸς 10'. Τί ἥθελες ἐκείνη τὴν ὥρα νὰ τρέχω ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι νὰ τοὺς εἰδοποιῶ καὶ μ' ὅλα ταῦτα εἰδοποιήθηκαν ἐκεῖνοι ποῦ ἔπρεπε καὶ μάλιστα συνεφώνησαν καὶ ὑστερα τὰ ἔστριψαν. Ἀφησέ τα νὰ πᾶν στὸ διάβολο ἔτσι ποῦ κατήντησαν αἱ χαρακτῆρες τῶν στρατιωτικῶν. Ἐλησμόνησαν τὴν πρόσφατον *'Ιστορίαν τοῦ παρελθόντος...*

Τί ἀπολογεῖσαι λοιπὸν τώρα *Nikološ*; Δὲν εἶνε λοιπὸν τόσον εὔκολοι αἱ κρίσεις γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα. Ἀλλὰ εἶνε συνήθεια τὴν ἀποτυχίαν νὰ τὴν καταχρίνονται δλοι, ἐνῶ ἀν συνέβαινε ἐπιτυχία —καὶ ὑπῆρξε ἐπιτυχία πράγματι, ἀδιάφορον ἀν ἡ στροφὴ ποῦ ἐδόθη παρουσιάσθη ὡς ἀποτυχία— θὰ χειροκροτοῦσαν δλοι καὶ περισσότερο ἀπὸ δλονς σύ, διότι περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους θὰ ἐπεθύμησε τὴν ἐπιτυχίαν²⁴.

Εἶχα σκοπὸ λίγα νὰ σοῦ γράψω ἀλλὰ παρασύρθηκα. Τὰς προσφέρεις μου στὴν οἰκογένειάν σου.

Ο πολιτευτής τῶν Φιλελευθέρων Γεώργιος Μπουρδάρας ἥταν ὁ πρῶτος ποὺ δήλωσε τὴν συμπαράστασή του πρὸς τὸ κίνημα τοῦ Πλαστήρα. Στὶς 22 Ιουνίου 1933 ἔγραφε:

Ἀγαπητέ μου Níκο,

Ἐλαβα τὸ γράμμα σου ἀπὸ 15 τρέχοντος καὶ χάρηκα πολὺ γιὰ τὴν ὑγείαν σου καὶ εἶδα καὶ τὰς σκέψεις σου γιὰ τὶς ἔξελλεις τῆς καταστάσεως. Νομίζω ὅτι παρουσιάζονταν τὰ γραφόμενά σου κάποια ἀντίφασι, ἐνῶ στὴν ἀρχῇ γράφεις ὅτι οἱ διάφοροι φίλοι ὑπῆρξαν διστακτικοὶ ἡ ἄτολμοι ἡ ἐχθροὶ καὶ ἐννοεῖς βέβαια καὶ τοὺς πολιτικούς, ὑστερα στὸ τέλος γράφεις ὅτι μόνον ἡ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν τηρουμένη γραμμὴ εἶνε ἡ ὁρθὴ καὶ μόνη ἐνδεδειγμένη. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃς νὰ διεταμαι στὴν ἀνωτέρω γνώμη, γιατὶ οἱ πολιτικοὶ μας ἀρχηγοὶ πλανῶνται ὡς καὶ τὴν βη Μαρτίου, γιὰ τὴν ἔξελιξι τῆς καταστάσεως, καθόσον οἱ Λαϊκοὶ μὲ τὸν Κονδύλη, τελείως προσηρμοσμένοι πρὸς αὐτούς,

24. Ἡ παρατήρηση τοῦ Πλαστήρα εἶναι ιδιαίτερα κυνικὴ ἀλλὰ διατυπωμένη μὲ τὴν φυσικότητα ἐνὸς ἀνθρώπου που ζῇ μέσα σὲ ἀνάλογο πολιτικὸ κλῖμα.

θὰ ἀνατρέψουν τὰ πάντα καὶ τὸ πολίτευμα. Οὕτε θὰ ἀπαλλαγῶμεν αὐτῶν δημαρχῶν. Μόνον διὰ κινήσεως ἀνατρεπτικῆς θὰ πέσουν, γιὰ τοιαύτην δὲ κινήσιν φρονῶ ὅτι εἶνε δῆλοι οἱ πολιτικοὶ ἀνίκανοι. Ὁ Βενιζέλος μποροῦσε νὰ κάμη τέτοια κίνησι, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἐγήρασε ἀλλὰ καὶ ἐκλογίσθη ἀπὸ τὰς ἀποπείρας...

¹Ασφαλῶς οἱ λαϊκοὶ μὲ Κονδύλην θὰ στραφοῦν ἀπὸ τοῦ ἐμφανοῦς πρὸς τὴν Βασιλείαν. Εἴπα εἰς δῆλους νὰ δργανωθοῦμεν καὶ νὰ προετοιμάσουμεν τὴν βιαίαν ἀνατροπὴν ἀδιαφορῶντες διὰ τοὺς πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς τί θὰ εἰποῦν. ²Ἐλπίζω νὰ γίνη κάτι ἀν ἐπιτευχθῆ τί σοβαρὸν θὰ σοὶ τὸ ἀνακοινώσω· νομίζω ὅτι καὶ σὺ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν πρέπει νὰ ἀτενίζῃς· μόνον δικτατορικὴ διοίκησι δικῆ σου μὲ ἐπιτελεῖον ὄγγρὸν καὶ ἥθικὸν καὶ ὅχι ύπολογιστικὸν καὶ συμφεοντολόγον, θὰ δυνηθῇ νὰ σώσῃ τὴν δημοκρατίαν νὰ καθαιρίσῃ τοὺς ἔχθροὺς αὐτῆς, νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος καὶ τὴν διοίκησιν ἐν γένει ἀπὸ τὰ βασιλόφρονα καὶ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα καὶ ἐμπεδώνουσα τὸ πολίτευμα μετὰ μακρὰν δπωσδίποτε διοίκησιν νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τῆς στοὺς δημοκρατικοὺς πολιτικούς.

Αὔριον ἀναχωρῶ μὲ τὸν Καφαντάρη εἰς Θεσσαλονίκην διὰ τὰς ἐκλογάς· δταν ἐπιστρέψω θὰ σοῦ ξαναγράψω. ³Έχει ὑπ' ὅψιν σου ὅτι οἱ βασιλικοὶ σὲ καταδιώκονταν καὶ αὐτοῦ καὶ νὰ φυλάγεσαι δυνατά.

Μετὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1933 τὸ θέμα «δικτατορία» γίνεται ή ἔμμονη ἴδεα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. ⁴Ο Σοφοκλῆς Βενιζέλος στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Δεκεμβρίου 1933 ἐκφράζει τοὺς φόβους του γιὰ ἐπικείμενη δικτατορία Χατζηκυριάκου, Κονδύλη καὶ Μεταξᾶ καὶ μεταφέρει τὴν ἀπαισιοδοξία τοῦ πατέρα του γιὰ τὸ πολιτικὸ μέλλον τῆς χώρας. Βεβαιώνει τέλος τὸν Πλαστήρα ὅτι πολλοὶ βενιζελικοὶ εἶχαν μετανοήσει γιατὶ δὲν ἐνίσχυσαν τὸ κίνημά του τῆς δῆς Μαρτίου.

Ο Περικλῆς Αργυρόπουλος, παράγων τοῦ βενιζελισμοῦ ἀπὸ τὸ 1916, ἔγραφε στὸν Πλαστήρα στὶς 18 Οκτωβρίου 1934, δταν τὸ στρατιωτικὸ κίνημα τοῦ Μαρτίου 1935 δργανωνόταν καὶ ή ἀδιαλλαξία πάλι βασίλευε:

...Φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι τὸ μεγαλύτερο λάθος τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου ἦτο νὰ μὴν ὑποστηρίξῃ τὴν προσπάθειάν σου τῆς δῆς Μαρτίου. Τὴν ἡμέρα ἐκείνην, μπορούσαμε νὰ προλάβομε τὰ πάντα...

«Ηλθα τὴν ἐπομένην σπίτι σου, τὸ πρωΐ, ὀλίγες ὥρες προτοῦ διαταχθῆ ἡ σύλληψή σου. Εἶχα τὴν ὑποχρέωση νὰ σοῦ πῶ πόσο ἐνέκρινα τὴν πρωτοβουλία σου...»

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πραγματικὸς ἡττημένος τοῦ πραξικοπήματος τῆς δῆς Μαρτίου ἦταν οἱ ἐλεύθεροι ἀντιπροσωπευτικοὶ θεσμοί. ⁵Η ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση τοῦ Πλαστήρα γιὰ τὸ τί ὠφελοῦσε τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ ή ἀπαισιόδοξη θεώρησή του γιὰ τὴν τύχη τῶν πολιτικῶν θε-

σμῶν τῆς χώρας, διδηγούσαν μοιραῖα στὸ συμπέρασμα ὅτι κάποια αὐταρχικὴ λύση ἦταν ἀναπόφευκτη. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία ποὺ παρατίθεται ἐδῶ εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πράσπιση τῆς νομιμότητας ἦταν γενικὰ περιορισμένο. Ἀκόμα καὶ ἂν τὸ πραξικόπημα εἶχε ἔνα στοιχεῖο ἀστάθμητο ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ψυχοσύνθεση τοῦ ἐμπνευστῆ του, ὥστόσο δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι διαδραματίζεται σὲ μιὰ ἐποχὴ γενικότερης καταπτώσεως τοῦ σεβασμοῦ γιὰ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς θεσμούς.²⁵ Ἡ ἐνέργεια τοῦ Πλαστήρα εἶναι ἡ ἀφετηρία μιᾶς ἀλληλουχίας γεγονότων ποὺ διδηγοῦν στὸ κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου 1935 καὶ συνεπῶς στὴν παλινόρθωση τῆς μοναρχίας καὶ τὴν δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου 1936.

25. K. Ζαβιτζιάνο, 'Η χρεωκοπία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, 'Αθήνα 1933, σ. 36. I. Μεταξᾶ, Τὸ προσωπικό του ἡμερολόγιο, ἐπιμέλεια Φ. Βρανᾶ, τόμ. IV, 'Αθήνα 1960, σ. 66 - 69.